

ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДНОСИН У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ АКЦІОНЕРНИМ ТОВАРИСТВОМ

Людмила
Іванова
юрисконсульт ТОВ
«ВіДі Автострада»

КОРПОРАТИВНІ ФІНАНСИ

Питання правової природи відносин у сфері управління акціонерним товариством є неоднозначним, дискусійним та недостатньою мірою дослідженим у науковій літературі. Саме ця обставина, а також теоретичне та практичне значення вищезгаданої проблематики обумовили вибір автором теми даної статті. Складність такого дослідження полягає в особливості правової природи відносин, які складаються між органами управління акціонерним товариством, у зв'язку з чим їх неможливо віднести до майнових чи особистих немайнових відносин (за Цивільним кодексом України) та господарсько-виробничих, організаційно-господарських чи внутрішньогосподарських відносин (за Господарським кодексом України). Метою цієї статті є дослідити питання правової природи вищезгаданих відносин у науковій площині, визначити співвідношення таких відносин з відносинами, що є предметом цивільного та господарського права.

Відносини в сфері управління акціонерним товариством складаються між його органами, які виступають від імені юридичної особи, формуючи та виражаючи їхню волю. Органами управління акціонерним товариством є: загальні збори акціонерів – вищий орган товариства; наглядова рада – представляє інтереси акціонерів у проміжках часу між проведенням загальних зборів, а також контролює діяльність виконавчого органу; виконавчий орган (колегіальний – правління чи дирекція або одноособовий – директор чи генеральний директор), передбачений статутом, – керує поточною діяльністю товариства та представляє його у відносинах з третіми особами; ревізійна комісія – контролює фінансово-господарську діяльність виконавчого органу (фактично не може бути віднесена до органів управління, оскільки не наділена жодними владними повноваженнями). Принципами побудови системи органів акціонерного товариства є: розмежування компетенції між його органами; централізація функцій управління й контролю за діяльністю товариства – забезпечення ефективного контролю за діяльністю виконавчого органу зі сто-

рони наглядової ради й підзвітність самої наглядової ради загальним зборам акціонерів; колегіальна побудова більшості органів управління акціонерного товариства, що призводить до використання методу «підпорядкування меншості більшості», разом з тим застосовуються механізми захисту інтересів меншості [8, с. 177 – 181].

Корпоративне право – система норм, встановлених органами управління корпорації, що виражають волю її членів, виконання якої обов'язкове для учасників корпорації та охороняється силою корпоративного примусу, а в разі його недостатності – силою державного примусу [10, с. 64]. За Тарасовим І.Т., управління в широкому смислі цього слова включає власне управління, ревізію, контроль, звітність та відповідальність [15, с. 486]. Необхідно зазначити, що корпоративне управління здійснює такі основні функції: планування – розроблення програм, графіків виконання, аналіз ситуацій, визначення методів досягнення цілей; організація – розроблення структури товариства, здійснення координації між структурними підрозділами тощо; мотивація – стимулювання зусиль всіх

працівників на виконання поставлених завдань; координація; контроль. Для глибшого розуміння корпоративного управління важливо окреслити принципи, що лежать в його основі: централізація – зосередження стратегічних та найбільш важливих рішень в одних руках; принцип децентралізації – делегування повноважень, свободи дій, прав, що надаються нижчестоящому органу управління корпорацією, структурному підрозділу, посадовій особі, приймати в певних межах рішення або давати розпорядження від імені юридичної особи чи її підрозділу; принцип координації діяльності структурних підрозділів та співробітників товариства; принцип використання людського потенціалу; принцип ефективного використання сателітів бізнесу [10, с. 446 – 450].

Кібенко О. Р. пропонує поділити корпоративні правовідносини на два види: внутрішні й зовнішні. Внутрішніми є відносини, які виникають всередині господарського товариства, а зовнішніми, – які виникають у процесі здійснення ним підприємницької діяльності. Внутрішні корпоративні правовідносини, у свою чергу, поділяються на три групи: 1) відносини між учасниками товариства; 2) відносини між господарським товариством і його учасниками; 3) відносини між різними органами господарського товариства. Зовнішні корпоративні відносини, на переконання Кібенко О. Р., можуть бути приватноправового або ж публічно правового характеру [16]. Таким чином, вищезгаданий автор відносить відносини управління акціонерним товариством до внутрішніх корпоративних відносин.

На позиціях теорії «комплексного правовідношення» стоїть Кравчук В. М., який вважає, що: «правова природа корпоративних відносин не може й не повинна пояснюватися лише з позиції теорії цивільного права. Окремі відносини, які входять до складу корпоративних, є зобов'язальними (наприклад, відносини щодо сплати внесків до статутного капіталу), а отже, й цивільними, окремі – управлінськими (наприклад, відносини щодо скли-

кання та проведення загальних зборів учасників), окремі – трудовими (наприклад, відносини між головою виконавчого органу й товариством), окремі – фінансовими (наприклад, відносини щодо емісії цінних паперів)» [16].

До висновку про комплексний характер акціонерних правовідносин прийшли Вінник О.М. та Щербина В.С.: такі відносини включають елементи майнових (щодо формування майна та його використання), зобов'язальних (щодо укладання акціонерним товариством та його засновниками угод, спрямованих на виконання функцій та зобов'язань перед підписчиками, акціонерами, кредиторами товариства, найманими працівниками), організаційних або управлінських правовідносин (щодо виконання засновниками дій, спрямованих на організацію товариства, щодо управління справами останнього, а також державного регулювання акціонерної справи). Відносини, які виникають між органами управління, вони відносять до організаційних (управлінських) та до внутрішніх корпоративних [6, 6 – 7] (за різними критеріями).

Разом з цим, в науковій літературі відсутня однозначність у підходах до вирішення порушеного питання. Зокрема, на думку Сердюк О. Б., корпоративне правовідношення не можна вважати різновидом цивільного, оскільки цивільне (зобов'язальне) правовідношення базується на рівності його сторін, у той час як рівність сторін корпоративного правовідношення виключена. «Саме наявність управлінського елемента, нетипового для зобов'язальних цивільно-правових відносин, в деякій мірі наближує їх до предмета адміністративного права» [16].

Проте Спасибо-Фатєєва І.В. вважає, що корпоративні правовідносини в акціонерному товаристві за своєю природою є цивільно-правовими. Їх особливість проявляється в тому, що суб'єкти мають, окрім прав та обов'язків, також традиційні права як власники акцій. Корпоративні відносини являють собою суспільний зв'язок між особами-засновниками і підписувачами на стадії створення акціонерного товариства; далі корпоративні правовідносини склада-

ються між акціонерами, між акціонерами і акціонерним товариством, між органами товариства і акціонерами [13, с. 24 – 37]. Як бачимо, Спасибо-Фадєєва не відносить до корпоративних відносин між органами управління акціонерного товариства, або просто оминає їх увагою.

Останнім часом виникли чималі проблеми з розумінням корпоративних відносин як симбіозу майнових, немайнових й організаційних відносин. Їх правова природа неодноразово доводилася науковцями, котрі також указували на їх відмінність від винятково майнового або винятково немайнового їх характеру. За загальним правилом, корпоративні відносини являють собою нерозривну єдність двох відносин, що становить нову якість, утілену в поняття корпоративних прав. Традиційно цивільним правом охоплюються особисті немайнові й майнові відносини, однак спроба О. Красавчикова довести доцільність включення до предмета цивільного права організаційних відносин не здобула належної підтримки і, на жаль, не закріплена в законодавстві.

Для складання наведених зв'язків між учасниками мають значення як майновий, так і організаційний аспекти. Останній часто розглядається як немайновий, віддаючи данину сформованій дихотомії: майнові – немайнові відносини. Вичленити один з них було б неправильним, оскільки вони являють собою нерозривну єдність: майнова участь (вкладення капіталу у різні способи, зокрема придбанням акцій) зумовлює організаційні права (право на участь в управлінні через принцип «одна акція – один голос»). І навпаки: без організаційних зусиль, що мають місце як спочатку при створенні товариства, так і в подальшому при налагодженні його діяльності та належному рівні управління майнові права не матимуть ніякої цінності [14].

Зважаючи на вищезгадані наукові позиції, вважаємо на потрібне зазначити, що особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини) засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності учасників; причому учас-

никами таких відносин є фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Органи ж управління акціонерного товариства не є окремими учасниками цивільних правовідносин, вони представляють інтереси єдиної юридичної особи, якою є акціонерне товариство. Відносини з управління акціонерним товариством не можна вважати й господарсько-виробничими, оскільки останні виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності; в той час як органи управління не є окремими суб'єктами господарювання, безпосередньо не здійснюють господарської діяльності. Не видається доцільним відносити їх і до внутрішньогосподарських відносин, адже органи управління акціонерним товариством не є структурними підрозділами суб'єкта господарювання. Втім, найбільш наближеними за своєю правовою природою такі відносини є до організаційно-господарських, якими (за термінологією Господарського кодексу) є відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень. Проте слід наголосити лише на їх зовнішній схожості, адже, як уже зазначалося, органи управління не є окремими суб'єктами в розумінні законодавця, а органами, що діють від імені та в інтересах суб'єкта господарювання – акціонерного товариства.

Окрім того, відповідно до ч. 2 ст. 176 Господарського кодексу організаційно-господарські зобов'язання можуть виникати між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником даного суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта; між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств; між суб'єктами господарювання, у разі, якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством; в

інших випадках, передбачених Господарським кодексом, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання. Як видно з наведеного переліку, органи управління акціонерним товариством до нього не входять, а тому за формальною ознакою не можна вважати, що між ними виникають організаційно-господарські зобов'язання.

Як зазначає Віхров О., категорія організаційно-господарського зобов'язання відображає економіко-правове явище реального життя, коли орган керівництва економікою (суб'єкт організаційно-господарських повноважень) вступає в зобов'язальні правовідносини із суб'єктом господарювання. Це насамперед стосується тих сфер управлінської діяльності, де для оптимального вирішення економічних, соціальних чи інших завдань, що стоять перед зазначеним органом (органом держави, органом місцевого самоврядування або іншим суб'єктом організаційно-господарських повноважень), необхідне підключення активної, ініціативної діяльності суб'єкта господарювання, де, виходячи із загальнонаціональних, регіональних чи інших публічних позитивних інтересів, потрібне максимальне урахування прав цього суб'єкта, більш повне їхнє забезпечення. У силу зобов'язання, що виникає при цьому між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, кожна із сторін бере на себе та виконує певні обов'язки й реалізує певні права, що кореспондують одне одному. Причому, обов'язки і права в цьому зобов'язальному правовідношенні сформульовані за участю всіх його учасників, враховують їхні інтереси, у тому числі як публічний інтерес (державний, галузевий, регіональний чи інший публічний), так і інтерес суб'єкта господарювання [7].

Між суб'єктами організаційно-господарських відносин мають складатись вертикальні зв'язки, чого немає між органами управління акціонерного товариства. Як влучно зауважує Карпенко В., вертикальні зв'язки в господарських відносинах мають місце переважно у відносинах

підприємств усіх форм власності з державними органами [9].

Проте відносини між органами управління акціонерного товариства мають певні ознаки організаційно-господарських. Кравець І.М. зазначає, що формами здійснення організації господарської діяльності є управління і регулювання господарської діяльності. У дисертації перелічені основні ознаки суб'єктів організаційно-господарських повноважень: обов'язкові учасники господарських відносин з організації (управління та/або регулювання) господарської діяльності; прямо або опосередковано здійснюють управління господарською діяльністю суб'єктів господарювання (визначають мету, предмет господарської діяльності, склад і компетенцію органів управління, правовий титул майна господарських організацій) та/або регулювання господарської діяльності суб'єктів господарювання; юридичними підставами їх виникнення є нормативно-правові акти, установчі документи господарських організацій/об'єднань, організаційно-господарські договори, а фактичними – відносини власності, контролю-підпорядкування, наділення організаційно-господарськими повноваженнями, делегування організаційно-господарських повноважень; в ході реалізації своїх повноважень приймають обов'язкові рішення для суб'єктів господарювання, щодо яких здійснюються ці повноваження; здійснюють контроль по відношенню до суб'єктів господарювання, щодо яких реалізують свої повноваження. Автор пропонує визначення суб'єкта організаційно-господарських повноважень як такого суб'єкта (орган державної влади, орган місцевого самоврядування, господарська організація, громадянин), який здійснює управління господарською діяльністю суб'єктів господарювання та/або її регулювання (складовою яких є контроль) за наявності для цього правових підстав та фактичних можливостей. Дисертантка вважає, що обов'язковою складовою організації господарської діяльності є контроль, адже за його відсутності здійснення організаційно-господарських повноважень втрачає сенс [12, с.3 – 7].

Органи управління акціонерного товариства (загальні збори, наглядова рада, виконавчий орган, ревізійна комісія) реалізують певні контрольні повноваження, здійснюють взаємний вплив. Зокрема, загальні збори акціонерного товариства обирають членів наглядової ради та приймають рішення про припинення їх повноважень, обирають голову та членів ревізійної комісії (ревізора), приймають рішення про дострокове припинення їх повноважень, приймають рішення за наслідками розгляду звіту наглядової ради, звіту виконавчого органу, звіту ревізійної комісії (ревізора). У свою чергу, наглядова рада контролює та регулює діяльність виконавчого органу, обирає та відкликає повноваження голови і членів виконавчого органу, приймає рішення про відсторонення голови виконавчого органу від виконання його повноважень та обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови виконавчого органу, обирає та припиняє повноваження голови і членів інших органів товариства тощо. Виконавчий же орган акціонерного товариства підзвітний загальним зборам і наглядовій раді, організовує виконання їх рішень, здійснює управління поточною діяльністю товариства. Ревізійна комісія (ревізор) створюються для проведення перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства. Даний орган має право вносити пропозиції до порядку денного загальних зборів та вимагати скликання позачергових загальних зборів; члени ревізійної комісії (ревізор) мають право бути присутніми на загальних зборах та брати участь в обговоренні порядку денного з правом дорадчого голосу, а також брати участь у засіданнях наглядової ради та виконавчого органу у випадках, передбачених законом, статутом або внутрішніми положеннями товариства.

Таким чином, хоча органи управління акціонерного товариства й відповідають певним ознакам суб'єкта організаційно-господарських зобов'язань, зокрема мають і контрольні повноваження, але їх не можна вважати суб'єктами організаційно-господарських відно-

син. Даний висновок обумовлений такими причинами: по-перше, такі органи не є окремими суб'єктами, а представляють та діють від імені юридичної особи – акціонерного товариства; по-друге, не відповідають критеріям, закріпленим у Господарському кодексі України, по-третє, ці відносини нагадують скоріше відносини між органами державної влади, що також здійснюють управління, втім не господарською діяльністю, а державними справами. Проте сутність корпоративного управління не у владі як такої, а в забезпеченні ефективного процесу прийняття рішень [11, 88], що є важливим для отримання прибутку від діяльності, яку здійснює акціонерне товариство. Важко заперечити і той факт, що між цими органами управління виникають певні організаційні відносини, які є дуже поширеними на практиці, але відносини між органами управління доцільніше назвати окремим видом відносин – внутрішніми корпоративними відносинами, які мають комплексний характер та можуть поєднувати елементи відносин, які регулюються іншими галузями права.

Література

1. Конституція України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 року.
2. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16 січня 2003 року.
3. Господарський кодекс України 436-IV від 16 січня 2003 року.
4. Закон України «Про господарські товариства» № 1576-XII від 19 вересня 1991 року.
5. Закон України «Про акціонерні товариства» № 514-VI від 17 вересня 2008 року.
6. *Вінник О.М., Щербина В.С.* Акціонерне право: Навчальний посібник / За ред. Щербини В.С. – К., 2000. – 544 с.
7. *Віхров О.* Роль і місце організаційно-господарських зобов'язань у сучасній економіці // *Право України.* – 2004. – № 4. – <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/37/1443>
8. *Задихайло Д.В., Кібенко О.Р., Назарова Г.В.* Корпоративне управління:

Навчальний посібник. – Х., 2003. – 688 с.

9. *Карпенко В.* Новели господарського кодексу України // Юридичний журнал. – 2003. – № 5. – <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=239>

10. *Кашанина Т.В.* Корпоративное право (Право хозяйственных товариществ и обществ). Учебник для вузов. – М., 1999. – 815 с.

11. Корпоративное управление. – М, 2007. – 222 с.

12. *Кравець І.М.* Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень: Автореф. дис... канд.. юрид. наук (12.00.04) Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 17 с.

13. *Спасибо-Фатеева И.В.* Акционерные общества: корпоративные правоотношения. – Харьков, 1998. – 256 с.

14. *Спасибо-Фатеева И. В.* Проблемы права участия в товариществе // Юридична газета. – 2005. – № 17/53. – <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/1769/>

15. *Тарасов И.Т.* Учение об акционерных компаниях. – М., 2000. – 666 с.

16. *Цікало В.* Корпоративне право-відношення: правова природа та зміст // Журнал Юридичний радник. – 2006. – № 5 (13). – <http://www.yurradnik.com.ua/stride/ur/index.php?m=archive&y=2006&mag=19&art=381>